

ЗМІСТ



ВСТУП	6
I. ВІКТОРІАНСЬКИЙ МЕТАНАРАТИВ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ	21
1.1. Проблема визначення поняття «вікторіанство» у сучасному гуманітарному дискурсі	21
1.1.1. «Слово на літеру В»: парадокси інтерпретації	21
1.1.2. Від Кришталевого Палацу до Куполу Тисячоліття: історія семантичних трансформацій поняття «вікторіанство»	30
1.1.3. Вікторіанство у колективній свідомості XXI століття: доха, міф, симулякр, метанаратив?	45
1.2. Вікторіанський метанаратив у літературному процесі порубіжжя XX – XXI століть	54
1.2.1. Постмодерна вікторіана: між «вікторіанським відродженням» та «культурним канібалізмом»	54
1.2.2. Картографування термінологічного поля неовікторіанських літературознавчих студій	66
1.2.3. Форми й засоби репрезентації вікторіанського метанаративу у літературному процесі порубіжжя XX – XXI століть: порівняльний аналіз класифікацій	79
1.3. Вікторіанський референт у художніх текстах порубіжжя XX – XXI століть: матриця репрезентації	85
1.3.1. Засадничі конституенти вікторіанського метанаративу	85
1.3.2. Травма, пам'ять, ностальгія: за лаштунками «вікторіанського відродження»	92
1.3.3. Деструкція, деконструкція, реконструкція як провідні інтерпретативні модальності постмодерної вікторіани	100

II. НАРАТИВИ НАУКИ Й ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНІЙ ВІКТОРІАНИ	103
2.1. Криза наукової епістемі у дзеркалі постмодерністської художньої свідомості	103
2.1.1. Феномен «природничо-історичного роману» на порубіжжі ХХ – ХХІ століть	103
2.1.2. Гендерний вимір наукового дискурсу у романі Трейсі Шевальє “The Remarkable Creatures”	125
2.1.3. «Дарвіністська травма» та її наслідки у романі Грема Свіфта “Ever After”	138
2.2. Індустріальний наратив у поствікторіанському романі порубіжжя ХХ – ХХІ століть	156
2.2.1. Нове життя старого жанру: вікторіанський індустріальний роман у постіндустріальному світі	156
2.2.2. «Вікторіанський компроміс» та політика тетчеризму у романі Девіда Лоджа “Nice Work”	186
2.2.3. Трансформації «дисциплінарного суспільства» у романі Уільяма Гібсона та Брюса Стерлінга “The Difference Engine”	193
III. «СВІТ ЯК ТЕКСТ»: ВІКТОРІАНСЬКИЙ РОМАН І ЙОГО ТВОРЦІ У ПОСТВІКТОРІАНСЬКІЙ ПРОЗІ ПОРУБІЖЖЯ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ	206
3.1. «Повернення автора»: вікторіанський письменник як герой постмодерністського «біографічного роману»	206
3.1.1. Жанрова модель і основні різновиди поствікторіанського «біографічного роману про митця»	206
3.1.2. Тропи травми у неовікторіанській «джеймсіані»	236
3.1.3. Слідство веде... Діккенс: письменник як автор і персонаж у поствікторіанських інтерпретаціях «Таємниці Едвіна Друда»	248
3.2. Трансформації вікторіанського претексту у поствікторіанському романі	263
3.2.1. Проблема «вторинного тексту» у неовікторіанському літературознавчому дискурсі	263
3.2.2. «Адаптивна мапа» роману Шарлотти Бронте «Джен Ейр»: типологія трансформацій	275

3.2.2.1. Домінанти інтерпретації «Джен Ейр» до початку «вікторіанського відродження»	275
3.2.2.2. Від «нескореної Джен» до «Місіс Рочестер»: роман Шарлотти Бронте у паралітературному середовищі порубіжжя ХХ – ХХІ століть	287
3.2.3. «Оберт гвинта» Генрі Джеймса на порубіжжі ХХ – ХХІ століть: парадокси інтерпретації	318
3.2.3.1. «Оберт гвинта» як «прецедентний текст»: актуальний стан літературознавчої полеміки	318
3.2.3.2. Троп «примарної присутності» у поствікторіанських інтерпретаціях «Оберту гвинта»	328
3.2.3.2.1. «Культурний екзорцизм» у новелах Джойс Керол Оутс “The Turn of the Screw” та “The Accursed Inhabitants of the House of Bly”	328
3.2.3.2.2. «Оберт гвинта» і межі постмодерністського текстоцентризму у романі Ендрю Уільямса “A Jealous Ghost”	350
3.2.3.2.3. Деконструкція вікторіанських візій дитинства у романі Джона Хардінга “Florence and Giles”	357

ІV. ІМПЕРСЬКИЙ НАРАТИВ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ВІКТОРІОГРАФІЇ	377
4.1. Образ Імперії у поствікторіанському романі: між пост- та неокolonіалізмом	377
4.2. Виміри «м’якої колонізації» у романі Ллойда Джонса “Mister Pip”	389
4.3. Специфіка «колоніальної травми» у романі Пітера Керрі “Jack Maggs”	403
4.4. Троп «колоніальної провини» у романі Мітча Калліна “A Slight Trick of the Mind”	414
ВИСНОВКИ	428
SUMMARY	450
ЛІТЕРАТУРА	468

ВСТУП



Бурхливий сплеск зацікавленості культурною спадщиною вікторіанської доби, позначений у гуманітарному дискурсі другої половини ХХ століття терміном «вікторіанський бум» або «вікторіанське відродження», із особливою виразністю дався взнаки у царині художньої літератури. Переліки бестселерів поме-жів'я ХХ – ХХІ століть рясніють творами, що в той чи інший спосіб вдаються до культурних запозичень зі скарбниці «довгого дев'ятнадцятого століття». Варто згадати хоча б вшановані премією Букера твори Антонії Байстт “Possession” (1990) та Пітера Кері “Oscar and Lucinda” (1988), успішно екранізовані на хвилі популярності романи “A Slight Trick of the Mind” Мітча Калліна (2005) та “Mr. Pip” Ллойда Джонса (2006), або ж адаптовану ВВС у форматі серіалу «вікторіанську трилогію» Сари Уотерс – романи “Tipping the Velvet” (1998), “Affinity” (1999), “Fingersmith” (2005).

Долучаючись до комплексного, багатоаспектного діалогу з аксіологічними, ідеологічними, політичними чи культурними надкодуваннями вікторіанства, постмодерна свідомість експериментує із ними як у формальній, так і у змістовій площині. Літературний дискурс порубіжжя ХХ – ХХІ століть надає чимало прикладів складної інтертекстуальної гри із традиційними жанро-

вими моделями, топосами, тропами вікторіанського роману, деконструкції усталених вікторіанських ієрархій, актуалізації у сучасному контексті багатьох травмо-генеруючих дискурсів вікторіанської доби. Як наслідок, жанрово-стилістичний та ідейно-змістовий діапазони сучасних переосмислень вікторіанської спадщини є надзвичайно широкими. Значний їх відсоток складають новітні інтерпретації добре знаних сюжетів вікторіанської класики шляхом їх «осучаснення» – релокалізації й реактуалізації у координатах ХХ – ХХІ століть (як, приміром, у романі “A Jealous Ghost” Ендрю Уілсона (2005)), експлікації підтекстів, рефокалізації та розвитку побічних сюжетних ліній (“Florence and Giles” Джона Харвуда (2010), “Jack Maggs” Пітера Кері (1998)). Окремий сегмент становлять вільні витлумачення біографій видатних діячів вікторіанської доби – зокрема, письменників (“The Master” Кольма Тойбіна (2004), “The Last Testament of Oscar Wilde” Пітера Акройда (1983)) та науковців (“Mr. Darwin’s Shooter” Роджера Макдональда (1998), “The Remarkable Creatures” Трейсі Шевальє (2009)). Альтернативна, ретрофутуристична візія Pax Britannica стає предметом художньої рефлексії у літературі стімпанку (“The Difference Engine” Уільяма Гібсона та Брюса Стерлінга (1990), “The Diamond Age, or A Young Lady’s Illustrated Primer” Ніла Стівенсона (1995)).

Гетерогенність і різноплановість літературного проекту «вікторіанського відродження» суттєво ускладнює класифікацію похідних текстоутворень: навіть розглянуті за окремими критеріями (характер критичного переосмислення, тематика й проблематика, спосіб художньої обробки вихідного матеріалу), масиви релевантних текстів утворюють перехресні множини із багатьма точками зіткнення. Приміром, феміністська або постколоніальна інтерпретації відомих вікторіанських романів із необхідністю порушують проблеми, властиві постмодерністській філософії історії (концепції кризи метанаративу, культури симуляції, текстуальної

природи історичного наративу). Водночас, хонтологічні або криптонімічні прочитання закономірно актуалізують через низку готичних тропів не лише історичні травми вікторіанської доби, але й проблемні дискурси сьогодення. При цьому діапазон репрезентативної вибірки може як звужуватися до окремого жанру історіографічного метароману, так і розширюватися по експоненті, охоплюючи такі феномени, як література стімпанку, «літературне фентезі», сіквелізація популярної вікторіанської класики масовою літературою тощо.

Як наслідок, складна і розмаїта взаємодія постмодерністської свідомості із вікторіанською спадщиною на рівні художнього тексту отримує суперечливі оцінки й доволі розпливчаті визначення у сучасному літературознавчому дискурсі. Попри розлогу бібліографію, яка налічує зараз понад дві сотні найменувань (зокрема, тематичні серії великих видавництв “Routledge Studies in Nineteenth Century Literature” та “Rodopi Neo-Victorian Series”, часопис “Neo-Victorian Studies”, монографії Кори Каплан, Енн Хейльман та Марка Ллюелліна, Андреа Кірхкнопф, Кейт Мітчелл, Луїзи Хедлі, Надін Бем-Шніткер, Марі-Луїз Кольке та Крістіана Гутлебена; у вітчизняному літературознавстві – засадничі роботи Т. Потніцевої, Н. Висоцької, О. Бандровської, Т. Михед, Н. Жлуктенко, дисертаційні дослідження О. Бойницької, Ю. Скороходько, Н. Сизоненко, Я. Шуби, М. Дробіт, Д. Карачової), відкритим залишається питання впорядкування термінологічного поля, де наразі паралельно функціонує велика кількість альтернативних дефініцій, як-от «вікторіана», «постмодерністська вікторіографія», псевдовікторіанський, ретровікторіанський, поствікторіанський, неовікторіанський роман та ін. Достатньо інформативні й обґрунтовані в межах окремих теоретичних розбудов, ці терміни, розглянуті у сукупності, не лише не відтворюють цілісної концепції взаємовпливу вікторіанської та постмодерністської складових у літературному процесі другої половини ХХ століття, але й дедалі

загострюють її внутрішню амбівалентність (на рівні опозицій ретро- й нео-, нео- й пост-, псевдо- й нео- тощо).

Переконливим підтвердженням вищенаведеного слугує широкий спектр концептуальних метафор, актуалізованих критичним дискурсом на тому чи іншому етапі розвитку вікторіанських студій для позначення характеру взаємодії постмодерної свідомості із вікторіанською спадщиною. Так, запропоновані Асою Брігсом у 1950-ті роки поняття «вікторіанського відродження» (“the Victorian revival”) або «реабілітації» вікторіанського спадку заміщуються на початку 1990-х метафорою «вікторіанського воскресіння» (“the Victorian resurrection”) та похідними від неї метафоричними позначеннями неовікторіанського роману як «спіричного сеансу», «сеансу черевомовлення» тощо. Натомість, літературознавчі студії порубіжжя ХХ – ХХІ ст. частіше вдаються до метафор «культурного канібалізму», «картографування», «фетишизації» й «колонізації» вікторіанського минулого. У свою чергу, критичний дискурс останніх років значною мірою перебуває під впливом запровадженої Марі Луїз Кольке моделі сучасної вікторіани як “adaptive reuse” – перебудови старовинної споруди під сучасні потреби із збереженням фасадної частини.

Логіка трансформацій метафоричних означників «вікторіанського буму» у літературознавчому дискурсі II пол. ХХ – початку ХХІ століть виразно ілюструє тривалу методологічну суперечку між традиційними вікторіанськими та новоутвореними неовікторіанськими студіями щодо концептуальної спрямованості їх розвідок – або, за влучним визначенням Саманти Дж. Керролл, щодо пріоритетної значущості компонентів «нео» чи «вікторіанства». В той час, як предметом розвідок вікторіанських студій стає передусім вікторіанська доба, хоча й у дзеркалі сучасної свідомості, неовікторіанські студії роблять акцент на висвітленні характерних особливостей саме постмодерністського світосприйняття, реконструйованого через взаємодію з історико-культурними

надкодуваннями вікторіанської доби. Звідси і розбіжності у датуванні початку «вікторіанського відродження» (який, у залежності від обраного підходу, може припадати і на 1920-ті, і на 1940-ві, і на 1960-ті рр.), і полеміка стосовно його генези й визначальних рис, і, найголовніше, дискусія щодо визначення змісту й семантичних меж поняття «вікторіанство» як такого.

Функціонуючи як позначник специфічного історичного періоду, культурного коду, ціннісного комплексу, політичного курсу чи художнього стилю протягом майже двохсот років, метахтон «вікторіанство» набував розмаїтих, подекуди діаметрально протилежних конотацій і тлумачень. Не буде перебільшенням констатувати, що у залежності від панівних умонастроїв того чи іншого десятиліття кожне нове покоління конструювало власний ментальний образ вікторіанства й вікторіанців, що міг мати суттєві розбіжності із вихідним референтом, зміст якого, до того ж, так само важко піддається уніфікації через іманентну внутрішню суперечливість. Не стала виключенням і постмодерністська фаза «вікторіанського відродження», на якій когнітивне моделювання концепту «вікторіанство» здійснювалося під відчутним впливом бодрійярівської ідеї «фетишизації історії» – прагнення самоідентифікації через встановлення удаваних зв'язків із втраченим «справжнім».

Так, переважна більшість сучасних дослідників вбачає витoki «вікторіанського відродження» у відчутті спустошеності й розчарування, що спіткало британців після Другої світової війни. Глибока соціальна, економічна й політична криза повоєння закономірно провокувала фантомний біль за втраченою імперською величчю; з іншого боку, культурний клімат доби постмодерну із властивими йому тотальним релятивізмом, відчуттям світу як хаосу, «постмодерністською чуттєвістю» й епістемологічною невпевненістю стимулював опозиційні тенденції у вигляді демонстративного повернення до традиційних модусів письма.